

Складові політичних подій

Олександр Швирков,

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Сумського державного університету

У статті зроблено спробу визначити контури й характер проблеми взаємного відношення основних складових політичних подій: істинних мотивів політика, пояснення необхідності відповідного політичного рішення різним аудиторіям, наслідків рішення. Особливо виділено проблему пристосування, взагалі відповідності реальності картини світу, на якій ґрунтується легітимність влади, і пояснення нею (владою) своїх дій.

Думаю, перед будь-яким філософом, якщо він вирішить писати на політичну тему, постає одна і та ж проблема: факти. Філософ не звик мати з ними справу. Він оперує такими поняттями, як принципи та ідеї, для перевірки яких йому достатньо власного розуму. Перевірка ж фактів потребує звернення до документів, свідчень тощо.

Для філософа, який все ж вирішив взятися за політичну тематику і при цьому залишитися філософом (тобто не „загрузнути” у фактах), існують дві можливості. Перша: вдатися до конструювання повітряних замків – цим філософи часто грішили (і грішать). Йдеться, зрозуміло, про побудову теорій ідеального суспільства та ідеальної держави. Друга можливість: знайти проблему, вирішення якої у кожному конкретному випадку хоча й визначалося б аналізом конкретних фактів, проте сама її структура, можливі варіанти вирішення тощо від конкретних фактів би не залежали. Зрозуміло, що філософія у цьому випадку відповідає за постановку проблеми (якісна сторона), а політологія – за вибір того чи іншого конкретного її вирішення (кількісна сторона). Очевидно також, що за коректної постановки проблеми міра достовірності тих чи інших її розв’язків повністю залежатиме від точності та об’єктивності політологічного аналізу.

У цій статті спробую сформулювати таку проблему. Однак сперш деякі міркування, що виводять на неї та частково обґрунтовують її актуальність.

Будь-яку політичну подію можна розглядати й оцінювати з трьох точок

зору. Перша основана на аналізі мотивів, якими керувався політичний діяч (діячі), ухвалюючи те чи інше рішення, реалізація якого призвело до певної події. Друга – на тому, які наслідки має ця подія (політичні, економічні, екологічні тощо). Нарешті, третя точка зору базується на аналізі того, як пояснювалося рішення, як воно обґрунтовувалося й подавалося в засобах масової інформації, у літературі (у тому числі й тасмній) тими особами, які ухвалювали політичне рішення, чи їхніми представниками. Отже політична подія має три складові. Перша – суб'єктивна (відповідає першій точці зору), друга – об'єктивна (другій). Третю за браком кращого терміна назвемо медійною. Вона відповідає третій точці зору.

Найбільша проблема тут – чітке відокремлення цих трьох компонентів, моментів. Переважно це стосується відокремлення першого і третього, тобто істинних мотивів, за якими ухвалюється те чи інше рішення політиком, і тих мотивів, які оприлюднюються. Проілюструємо нашу думку прикладом.

Політик ухвалив рішення оголосити війну сусідній державі. Це рішення може бути наслідком його особистих амбіцій, прагнення до влади, почуття власної неповноцінності, раціонального розрахунку — чого завгодно. Однак озвучити істинні причини, що спонукали його до такого рішення, може бути не вигідним з моральної, політичної чи іншої точки зору. Більше того, як вчить нас психоаналіз, істинні причини можуть бути приховані від самого політика. Але якесь пояснення свого рішення дати необхідно, причому йдеться не тільки про населення, яке, природно, захоче знати, чому значну його частину незабаром відправлять на смерть. Йдеться й про те, як дане рішення обґрунтовується в державних документах, як воно проводиться через державні органи (а їх, між іншим, може бути немало, більше того, деякі з них можуть бути в опозиції до політика, що прийняв рішення; згадати хоча б президента США й Конгрес). Багато діячів, через яких „проходитиме” це політичне рішення, можуть бути досить поінформованими і впливовими, щоб їм можна було підкинути якусь „ляльку”. Якщо обґрунтування не буде фундаментальним, то рішення може просто „не пройти”. Слід так само враховувати можливість наявності різних, навіть протилежних інтересів груп, від яких залежить затвердження рішення. У будь-якому випадку в архівах держави має залишитися не якась відписка на півсторінки, а об'ємний, більш-менш логічний і виразний документ, що обґрунтовує, наскільки важливим є це рішення. Навіть у тасмних документах, не призначених для опублікування, не можна вказувати серед причин оголошення війни, наприклад, прагнення керівної верхівки до особистої наживи.

Це те, що стосується аргументації для, так би мовити, внутрішнього користування, тобто для державного апарату, різних державних органів тощо. Це обґрунтування, ймовірно, найбільш складне, оскільки розраховується на людей обізнаних і впливових. Наступне обґрунтування має адресуватися іншим країнам. Тут необхідно сформулювати

роз'яснення, чому ця держава має намір напасти (або вже напала) на одну (чи на кілька) з них. Залежно від обставин (наприклад, рівня близькості ідеологій і/чи інтересів, сили даної держави тощо) це обґрунтування може бути більш-менш докладним, більш-менш зухвалим і безапеляційним. Обґрунтування оголошення війни, як правило, надається й тій державі, на яку збираються напасти. Воно може істотно відрізнятись від того, що адресується „світовій спільноті”.

Ще одне обґрунтування призначається для народу своєї країни. Оскільки більшість населення, як правило, малоосвічена й не дуже тямить у політиці, то це пояснення має бути якнайпростішим. Як правило, воно спирається на політичну і соціальну міфологію (зокрема, апелює до міфу про боротьбу добра зі злом), містить такі поняття, як справедливість, відплата тощо. Неабияке значення мають також міжнаціональні та міжрасові відмінності. Як правило, підґрунтя для „правильного” сприйняття відповідного рішення готується заздалегідь, з використанням засобів масової інформації. Причому тут маємо деякі розбіжності в інтелектуальному рівні обґрунтувань: наприклад, на телебаченні воно набагато примітивніше, ніж у друкованих виданнях. Найважливіше значення в процесі підготовки сприйняття населенням політичного рішення має формування образу ворога.

Таким чином, виявилось, що навіть при поверховому аналізі можна виділити як мінімум три способи пояснення політичного рішення в розглянутому контексті. Перший – для державних структур (носієм його є насамперед офіційна внутрішньодержавна документація, у тому числі й таємна), другий – для „світової спільноти”, урядів інших держав, третій – для власного народу. Причому всі три пояснення, всі три трактування можуть значною мірою відрізнятись одне від одного як у концептуальному плані (тобто в смислі основних ідей, покладених у основу обґрунтування), так і в плані повноти й деталізації¹. У цьому зв'язку можна пригадати, як подавалися війни, що велися США у В'єтнамі та Радянським Союзом в Афганістані. Було б так само повчально здійснити документальний порівняльний аналіз того, як та чи інша політична подія подається різній аудиторії: народу, політикам (своїм і чужим), чиновникам, дипломатам. Думаю, у багатьох випадках контраст виявиться просто разючим.

Усі ці обґрунтування й пояснення формують у свідомості людей певний образ події. Оскільки пояснень багато, то й образів теж багато, і вони можуть істотно відрізнятись. Вони можуть бути і досить автономними, час від часу вступаючи в конфлікти одне з одним. Наприклад, тоді, коли у політика, що ухвалив політичне рішення, є досить сильна й впливова

¹ Наприклад, І. Лакост пише, що геополітичні міркування служать лише для „виправдання суперницьких устремлінь владних інстанцій щодо певних територій і людей, що їх населяють”. Цит. за [2].

опозиція. Найчастіше така ситуація виникає у так званих демократичних країнах. У тоталітарних пояснення політичного рішення, як правило, генерується єдиним джерелом.

Наявність кількох версій подій, що подаються народові, може породжувати значне збурення в головах, почуття непевності, тривоги. Особливо це стосується пояснень доленосних рішень.

Як видається, роль пояснення не зовсім чітко з'ясована, насамперед політологами й філософами. Почасти це обумовлюється тим, що не розмежовано моментів мотивів політичних дій та їх пояснення. Точніше – тим, що досить часто про реальні мотиви роблять висновки за поясненнями. Ця ситуація схожа на ту, що часто виникає при психоаналізі — йдеться про так звану раціоналізацію. Однак там ця ситуація чітко фіксується психоаналітиком і ним запобігається. При оцінці ж політичних подій такого, як правило, не відбувається: раціоналізації нерідко приймаються за істинні причини.

У зв'язку з вищезазначеним стає зрозуміло, наскільки складним може виявитися аналіз політичних подій, особливо з метою з'ясування їх причин. Справді, для більшості політологів, не кажучи вже про пересічних громадян, доступ до таємної (та й просто внутрішньої та міжвідомчої) документації закритий. Безпосереднє спілкування з політиками, що прийняли рішення, – тим більше. Мемуари, залишені для нащадків тим чи іншим діячем, так само не можуть бути надійним джерелом хоча б тому, що пишуться вони тоді, коли їх автор ще живий і може поплатитися за зайву відвертість. Такий характер властивий і ситуації з дослідженнями, що стосуються сучасної політичної ситуації й недавнього минулого². Залишається тільки робити припущення, ґрунтуючись переважно на офіційній версії подій, тобто версії для „загального користування”. Те, наскільки вона може бути далекою від істини, зайвий раз доводити не варто.

Вийти з такого становища може допомогти порівняльний аналіз змісту різних джерел, зіставлення різних версій, які послідовно видавалися „на-гора” офіційними інстанціями. Значну користь тут, імовірно, приносить існування опозиції щодо діючої влади, яка у своїх цілях може

² Класичний приклад тут – книга Ф. Фукуяма (співробітника Держдепартаменту США) „Кінець історії, або Остання людина”. Тут, до речі, ми безпосередньо виходимо на іншу важливу проблему. Полягає вона у визначенні того, яка в подібних творах частка пропаганди і яка частка, так би мовити, „чистого знання”. Визначити ці частки особливо важко насамперед тому, що, як правило, пропаганда здійснюється не прямо (тобто це не якась кількість певних фраз), а шляхом розміщення певних акцентів, створення певного контексту сприйняття тих чи тих ідей. Причому, якщо вона ведеться системно, масовано, то контекст цей може створюватися не безпосередньо в даній праці, а іншими засобами, заздалегідь. Дана ж праця потім просто „вбудовується” у цей контекст. Інакше кажучи, перш ніж подати на розгляд публіці той чи інший витвір, у її мізках створюється домінанта, що і змушує публіку „правильно” сприйняти ідеї, викладені в пізніше опублікованому творі: ще один додаток метафори про ґрунт і насіння.

опубліковувати ті чи інші матеріали, що ставлять під сумнів офіційну версію. Але, мабуть, найважливішим і найдостовірнішим джерелом є реальна ситуація, що складається внаслідок прийняття й реалізації певного політичного рішення.

Усе вищезазначене стосовно міжнародної політики справедливе й стосовно політики внутрішньої. Зокрема й діяльності політичних партій.

Будь-яка партія повинна мати програму. Це положення міститься у відповідному законодавстві. Програма партії, як правило, будується на основі різних політичних, економічних, філософських теорій. Тобто на основі тієї чи іншої картини світу. Ця програма надається для ознайомлення публіці і, що особливо важливо в контексті нашого розгляду, є найважливішою основою для пояснення тих чи інших рішень, ухвалених керівництвом партії, тих чи інших дій, партією здійснених.

Далі, будь-яка партія складається з цілком конкретних людей, людей з бажаннями, прагненнями, амбіціями тощо. В ідеалі всіх їх об'єднують спільні погляди на політичний устрій суспільства, відображені, зокрема, у програмі партії. Однак немає потреби нагадувати, що далеко не завжди все є саме так. Не варто так само зайвий раз говорити про феномен олігархізації партій, коли партійна верхівка відривається від партійних мас, використовуючи партійні структури у власних інтересах, часто дуже далеких від тих, які проголошуються в програмі (див. про це, наприклад, [3]).

Таким чином, стосовно діяльності партій можна вважати всі наведені вище міркування. Справді, будь-яке рішення, яке ухвалює керівництво партії, можна розглядати з трьох точок зору: з погляду реальних мотивів, з погляду того, як це рішення подається, і з погляду його наслідків. Пояснити, чому дане рішення було прийняте, необхідно, як мінімум, по-перше, однопартійцям, по-друге – керівникам інших партій, по-третє – народу, тобто виборцям. Причому всі три пояснення можуть дуже відрізнятися одне від одного.

Особливо велике значення має третій вид цих пояснень. Якщо він виявиться не досить переконливим, якщо пояснення безпосередньо не пов'язуватиме рішення з програмою партії, якщо воно не буде доведене в найпростішій формі до свідомості досить великої кількості хоча б прихильників партії, то на наступних виборах партію може спіткати те, що спіткало Соціалістичну партію України на виборах до парламенту 2007 року. Конкуруючі сили обов'язково скористаються шансом, аби подати цю партію в дуже непривабливому світлі. Звісно, якщо конкуренти мають для цього необхідні засоби (насамперед доступ до телебачення). Причому до об'єктивної користі для народу все це безпосереднього стосунку не має. Рішення, ухвалені керівництвом партії, може бути об'єктивно правильним, однак, не будучи достатньою мірою поясненим, насамперед на основі базових програмних принципів, воно може викликати фатальні для партії наслідки. Можна навіть стверджувати, що важливо не стільки

те, що робить політик, скільки те, як він пояснює свої дії, наскільки вдало їх подає (приховуючи реальні мотиви).

Тепер звернемося до найважливішого питання, що стосується взаємовідносин всіх трьох згаданих на початку статті моментів: мотивів, об'єктивних наслідків, пояснення.

У будь-який період розвитку суспільства існує певна картина світу, відображена і закріплена на тих чи інших носіях (на камені, папірусі, папері, плівці тощо). Створюють її, як правило, люди освічені, схильні до системного мислення, часто ті, що мають (чи мали) владу. Зрозуміло, що через ці обставини картина світу відображає погляди досить нечисленної групи людей, а не всього суспільства. Та оскільки група ця, як правило, складається частково з представників правлячої еліти, а частково з інтелектуалів, що її обслуговують, то вона має достатні ресурси, щоби, по-перше, нав'язати свою картину світу решті суспільства, і, по-друге, реалізовувати ті чи інші проекти, що цій картині відповідають.

Такі картини світу містять принаймні три основні компоненти. Перша змальовує певні структури, інститути, згідно з якими організоване суспільство. Вона має досить ідеалізований характер (наприклад, підручники з політології, в яких описується структура і функції державних інститутів). Наступна компонента – це опис конкретних випадків, коли ці структури або успішно виконали свої функції, або не виконали їх (тоді пояснюється, чому не виконали). Третя компонента – рекомендації, що стосуються розповсюдження і зміцнення відповідних інститутів, прогнози щодо їх майбутнього і майбутнього світу, організованого згідно з ними.

Як бачимо, такі картини світу містять у собі як момент ідеології, так і момент утопії (у розумінні К. Мангейма [4]). Вони покликані не тільки обґрунтовувати проекти, що реалізуються, але й бути пояснювальною базою для вже здійсненого.

На сьогодні одна з таких картин – це картина світу, що базується на поняттях демократії, лібералізму, прогресу, глобалізації тощо. Саме через ці поняття ми сприймаємо дуже багато речей і подій, саме апеляція до них вважається „хорошим тоном” при написанні статей і книг. Програми більшості політичних партій мають в достатній мірі відповідати цій картині світу, у будь-якому випадку не суперечити їй. Того ж очікують і від їх дій, тобто від проектів, що ними реалізуються, та від їх наслідків. Та далеко не завжди буває саме так. Вже стало нормою звинувачувати політиків у тому, що вони говорять одне, а роблять зовсім інше. Можна почути думку, що подібна картина світу вибудовується навмисно — ширма для реальних механізмів політики.

Отже — проблема. Сформулюємо її за допомогою серії взаємозалежних питань.

У якій мірі картина світу (що задається, формується літературними та іншими джерелами і яка існує в цих джерелах) – йдеться, насамперед, про картину, про яку ми говорили в попередніх абзацах, – може існувати

окремо від реальності (реальності, що задається справжніми мотивами політиків, наслідками їх дій, економічними, політичними та іншими станами суспільства), на яку вона накладена; як довго вона може проіснувати після того, як ступінь відокремленості перевищить припустиму межу? По-іншому: якою мірою і як довго така картина світу може існувати в умах людей незалежно від реальності? І, взагалі, чи може таке бути?

Ситуація, крім іншого, ускладнюється тим, що ця картина світу не просто існує у вигляді фантазій, уявлень, на сторінках книг, на кіноплівці чи інших „носіях”, — вона змушує створювати певні суспільні інститути. Тобто вона є не лише способом сприйняття реальності, але й обґрунтуванням її зміни. Принаймні, декларованим обґрунтуванням. А тому це формулювання можна доповнити або, точніше, скорегувати у такий спосіб. Якою мірою дана картина світу є головною підставою для зміни, перебудови реальності? Взагалі, наскільки вона відповідає організації суспільства, у якому вона прийнята? І чи є „люфти” між ідеями й концепціями, що задають цю картину світу, які дозволяють видозмінювати, „згинати” її так, щоб уникнути її руйнування? Нарешті, у крайньому випадку, чи не є ця картина світу всього лише ширмою? Як, за рахунок яких резервів вдається тоді підтримувати існування цієї ширми?

Поясню, що маю на увазі, на конкретному прикладі. Політики можуть привселюдно подавати політичну боротьбу взагалі й зі своїми політичними опонентами зокрема у термінах відповідних концепцій, апелювати до цих концепцій при поясненні тих чи інших подій, своїх і чужих мотивів тощо. Але виникає питання, чи справді можна „втиснути” все це в згадану нами картину світу (основану на концепціях демократії тощо, чи справді для цього вистачить слів, термінів, або ж вона (картина світу) рано чи пізно почне „тріщати по швах”? А політикові – забракне слів? Якщо картина світу – просто ширма, що має приховати непорядні дії й мотиви політиків, то як і чому забезпечується гнучкість картини – якщо вже вона дозволяє це робити протягом тривалого часу? Чи, можливо, вона є ширмою тільки почасти, не завжди? Можливо, тільки для частини політиків? Якою тоді має бути „питома вага” тієї частини випадків, коли вона використовується як ширма (або „питома вага” політиків, які її так використовують), для того, щоб вона при цьому все ж могла вважатися не просто ширмою?

На початку статті ми обговорювали питання, пов'язані, окрім усього іншого, з поясненням політиками їхніх дій. Зараз ми включили це обговорення й висновки, зроблені на його основі, у більш широкий контекст, що забезпечується концепцією картини світу.

Однак ще пікантніший вигляд матиме ситуація у випадку, коли маємо справу не з тією картиною світу, що генерується (за допомогою телебачення, газет тощо) для загального користування, а з тією, що створюється інтелектуалами для інтелектуалів. Інакше кажучи, йдеться не про картину світу, що задається банальною пропагандою. Йдеться про картину, що задається досить докладними, зваженими, взагалі

солідними й фундаментальними дослідженнями. Дослідженнями, представленими не тільки кабінетними вченими (щоб не сказати — мрійниками), а й професійними журналістами, вченими-політиками (на кшталт З. Бжезинського [1], Г. Кіссинджера [3]), які, так би мовити, знають систему зсередини, брали безпосередню участь у багатьох важливих політичних подіях.

Ось таким є якісний бік проблеми. Як бачимо, формулювання цієї проблеми є цілковито філософським. Умови того чи іншого її вирішення і самі ці вирішення цілком очевидні. Справа за малим: необхідно визначити питому вагу чинників, що обумовлюють те чи інше рішення. Проте це вже справа політології.

Література:

1. **Бжезинский З.** Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / Пер. с англ. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
2. **Дугин А. Г.** Основы геополитики // <http://grachev62.narod.ru/dugin/introd.htm>.
3. **Кіссинджер Г.** Дипломатия / Пер. с англ. – М.: Ладомир, 1997. – 848 с.
4. **Мангейм К.** Идеология и утопия // <http://www.politnauka.org/library/classic/manngheim-recenz.php>.